

Губарєва І. О.

*доктор економічних наук, професор,
завідувач сектору енергетичної безпеки та енергозбереження
Науково-дослідного центру індустріальних проблем розвитку
Національної академії наук України*

Ярошенко І. В.

*кандидат економічних наук, здобувач
Науково-дослідного центру індустріальних проблем розвитку
Національної академії наук України*

Hubarjeva I. O.

*Doctor of Economic Sciences, Professor,
Head of the Sector of Energy Security and Energy Efficiency
of the Department of Industrial Policy and Energy Security,
Research Center for Industrial Problems of Development
of National Academy of Sciences of Ukraine*

Yaroshenko I. V.

*Candidate of Sciences (Economics)
Research Center for Industrial Problems of Development
of National Academy of Sciences of Ukraine*

СТРАТЕГІЧНЕ УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ КРАЇНИ

Анотація. У статті подано рекомендації щодо удосконалення організації процесу стратегічного управління економічною безпекою країни, який включає такі етапи: визначення стратегічних цілей; стратегічний аналіз; визначення переліку та пріоритетності загроз економічній безпеці країни; оцінювання рівня економічної безпеки країни; моделювання сценаріїв забезпечення економіки країни; формування стратегії та тактики забезпечення економічної безпеки країни; розроблення заходів, засобів та механізмів реалізації стратегії економічної безпеки країни; моніторинг і контроль. Зосереджено увагу на технології процесу забезпечення економічної безпеки країни, що поетапно формується та реалізується через процеси методами, засобами, заходами та інструментами стратегічного управління. Обґрунтовано перелік загроз економічній безпеці України та їх пріоритетність. Запропоновано методичний підхід оцінювання рівня економічної безпеки країни. Розроблене методичне забезпечення оцінювання рівня економічної безпеки країни, яке ґрунтується на розрахунку інтегрального показника, дало змогу сформулювати підґрунтя для проведення кластеризації України та країн ЄС.

Ключові слова: стратегічне управління, економічна безпека країни, стратегія, інтегральна оцінка, моделювання.

Актуальність теми дослідження. Управління економічною безпекою країни має відбуватися на основі розроблення відповідної наукової теорії, стратегії та тактики, проведення адекватної політики, застосування засобів, способів і методів її забезпечення. Стратегія управління економічною безпекою повинна бути спрямована на забезпечення незалежності національної економіки, її стабільності і стійкості та захист національних економічних інтересів від зовнішніх та внутрішніх загроз.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На актуальність проблеми забезпечення економічної безпеки країни вказують численні дослідження як вітчизняних учених (О. Барановського, З. Варналія, О. Власюка, В. Гейця, Б. Губського, Я. Жаліла, М. Кизима, В. Ліпкана, В. Мунтіяна, В. Похилока, А. Семенченка, Г. Ситника, В. Франчука, В. Шлемка), так і зарубіжних науковців – Д. Біго, Б. Бузана, В.Бейна, М. Жука, В. Колупаєва, А. Оцепека, Ж. Солана та інших. Водночас потребують подальшого дослідження питання стратегічного управління економічною безпекою країни.

Метою статті є удосконалення процесу стратегічного управління економічною безпекою країни.

Результати дослідження. Сучасна концепція стратегічного управління системами різного рівня (країни, регіону, міста, організації) виникла у відповідь на виклики і загрози зовнішнього та внутрішнього середовища.

Організація процесу стратегічного управління економічною безпекою країни передбачає таку послідовність: визна-

чення стратегічних цілей → стратегічний аналіз → визначення переліку та пріоритетності загроз економічній безпеці країни → оцінювання рівня економічної безпеки країни → моделювання сценаріїв забезпечення економіки країни → формування стратегії та тактики забезпечення економічної безпеки країни → розроблення заходів, засобів та механізмів реалізації стратегії економічної безпеки країни → моніторинг і контроль. У табл. 1 визначені основні етапи процесу стратегічного управління економічною безпекою країни.

На першому етапі процесу стратегічного управління економічною безпекою країни визначають стратегічні цілі. Головна мета трансформується у сукупність цілей, які спрямовані на мінімізацію загроз національним економічним інтересам та досягнення бажаного рівня економічної безпеки країни. Визначення стратегічних пріоритетів та операційних цілей стратегічного управління економічною безпекою країни повинно бути узгоджено із стратегічними пріоритетами розвитку країни, які визначені у таких нормативно-правових документах, як Стратегія національної безпеки України [5], Стратегія сталого розвитку «Україна 2020» [6], Основні засади грошово-кредитної політики [7] та інші. Формувати стратегічні пріоритети забезпечення економічної безпеки країни пропонується із використанням форсайту. Під форсайтом розуміють процес систематичного визначення нових стратегічних наукових напрямів і технологічних досягнень, які в довгостроковій перспективі зможуть мати серйозний вплив на економічний і соціальний розвиток країни [8].

Етапи стратегічного управління економічною безпекою країни

Етап	Проблема (задача)	Метод дослідження
1. Визначення стратегічних цілей	Обґрунтувати методологію наукового дослідження проблеми стратегічного управління економічною безпекою країни. Визначити стратегічні пріоритети та операційні цілі забезпечення економічної безпеки країни	Узагальнення, теорія логіки, форсайт
2. Стратегічний аналіз	Оцінка зовнішнього та внутрішнього середовища країни	Порівняння, аналізу та синтезу, групування, SWOT-аналіз
3. Визначення переліку та пріоритетності загроз економічній безпеці країни	Виявити критичні чинники формування економічної безпеки країни	Групування, порівняння, аналізу та синтезу, узагальнення, когнітивна карта
	Обґрунтувати перелік і пріоритетність загроз економічній безпеці країни	Класифікація, метод аналізу ієрархій, експертні оцінки
4. Оцінювання рівня економічної безпеки країни	Розробити методологічне забезпечення оцінювання рівня економічної безпеки країни	Порівняння, аналізу та синтезу, групування, узагальнення, кореляційний аналіз, таксономічний аналіз, кластерний аналіз, шкалування
5. Моделювання сценаріїв убезпечення економіки країни	Розробити сценарії убезпечення економічної безпеки країни	Сценарний підхід, когнітивне моделювання, абстрагування, ідеалізація, формалізація
6. Формування стратегії та тактики забезпечення економічної безпеки країни	Сформувати стратегію економічної безпеки країни	Програмно-цільовий підхід, системний підхід, узагальнення
7. Розроблення заходів, засобів та механізмів реалізації стратегії економічної безпеки країни	Сформувати сукупність стратегічних планів, завдань, заходів, механізмів реалізації, які спрямовані на мінімізацію загроз економічним інтересам та досягнення бажаного рівня економічної безпеки країни	Узагальнення, цільове програмування
8. Моніторинг і контроль	Оцінити конструктивність і спрямованість заходів стратегії економічної безпеки країни.	Порівняння, аналізу та синтезу, групування, узагальнення, цільове програмування, експертні оцінки, таксономічний аналіз

Джерело: узагальнено автором за матеріалами [1–4]

На другому етапі здійснюється стратегічний аналіз зовнішнього та внутрішнього середовища країни, який включає оцінку впливу зовнішнього середовища на економічну безпеку та аналіз внутрішнього потенціалу, сильних та слабких сторін країни.

На третьому етапі визначають перелік та пріоритетність загроз економічній безпеці країни. Для оцінки ступеня впливу найбільш небезпечних загроз на стан економічної безпеки України пропонується використовувати експертні оцінки та Метод аналізу ієрархій [9], що включає процедури синтезу можливих думок, здобуття пріоритетності критеріїв і знаходження альтернативних рішень. На економічну безпеку країни здійснюють вплив різноманітні фактори, які є передумовою виникнення небезпек і загроз. Загрози економічній безпеці, взаємодіючи між собою, по-різному впливають одна на одну та на рівень безпеки загалом, тому правильна ідентифікація загроз має вказувати на взаємну залежність загроз одна від одної, місце їх у загальній системі забезпечення економічної безпеки країни. Проведені дослідження дали змогу визначити, що з метою всебічного управління економічною безпекою необхідно використовувати такі складники її убезпечення: економічний, політичний, соціальний, духовний. Експертами було визначено актуальні загрози економічній безпеці України, розподілено їх за складниками (економічним, політичним, соціальним, духовним) та встановлено пріоритетність.

Пріоритетними загрозами економічній безпеці України в економічній сфері було визначено: відставання від провідних країн світу в переході до нового технологічно-

го укладу; високу залежність від імпорту паливно-енергетичних ресурсів та низьку диверсифікованість експорту; обмежений доступ до фінансування; макроекономічну нестабільність; недостатню розвиненість комунікацій і транспортної інфраструктури; неефективне податкове регулювання; низьку якість державного регулювання; високий рівень тінізації економіки.

У соціальній сфері пріоритетними загрозами є депопуляція та старіння населення; гуманітарна криза на Донбасі; поляризація доходів населення; відставання України від провідних країн світу за рівнем доходів населення; низька якість медичних послуг і нерівний доступ до них різних верств населення; низький рівень пенсій і нерівні умови пенсійного забезпечення; низька купівельна спроможність та високі споживчі ціни; низький рівень охоплення бідного населення соціальною підтримкою і низька її адресність; невідповідність якості освіти сучасним вимогам та її недостатня доступність для бідних верств населення.

У політичній сфері пріоритетними загрозами економічній безпеці є відставання від провідних країн світу за якістю державного управління; низький рівень довіри до влади та судової системи; недостатнє сприяння регуляторного клімату щодо ведення бізнесу; низька якість розроблення та реалізації внутрішньої державної політики, а також функціонування державного апарату та роботи державних службовців, незадовільний рівень їхньої компетенції та ступінь незалежності від політичного тиску; високий рівень корупції.

Пріоритетними загрозами економічній безпеці України в духовній сфері є: низький рівень свободи слова; високий

ступінь урядового контролю над засобами масової інформації; зростаюча концентрація основних засобів масової інформації в руках олігархів, близьких до влади; низький рівень довіри населення до уряду та політичної демократичної культури; високий рівень сприйняття корупції.

На четвертому етапі проводиться оцінка рівня економічної безпеки країни.

В економічній літературі для оцінювання економічної безпеки використовують такі підходи: системний, функціональний, казуальний, елементний і процесний [4; 10]. Запропоновано застосування системно-функціонального підходу, який дав змогу сформулювати універсальний алгоритм оцінювання рівня економічної безпеки за етапами: (1) формування системи показників оцінки економічної безпеки країни; (2) статистична обробка результатів вимірювання в системі нормованих шкал; (3) комплексна оцінка функціональних складників економічної безпеки країни; (4) інтегральне оцінювання рівня економічної безпеки країни. Оцінювання рівня економічної безпеки країни ґрунтується на ієрархічно побудованій системі показників (інтегрального, комплексних і часткових), що дає змогу визначити рівень та диспропорції розвитку і може слугувати основою для формування стратегії економічної безпеки країни. Під час формування системи показників для оцінювання рівня економічної безпеки країни було використано міжнародні індекси та рейтинги.

На рис. 1 подано розподіл за Інтегральним показником економічної безпеки країн ЄС та України у 2016 р.

Інтерпретацію рівня економічної безпеки країни було надано відповідно до психофізичної шкали Харрінгтона, за якою отриманий результат рівня економічної без-

пеки країни може бути охарактеризовано залежно від діапазонів отриманих у процесі дослідження значень: [1,0–0,80] – зона «стабільності»; [0,63–0,79] – зона «помірної небезпеки»; [0,37–0,62] – зона «ймовірної небезпеки»; [0,21–0,36] – зона «небезпеки»; [0–0,20] – «критичний стан»). Україна суттєво відстає від країн ЄС за рівнем економічної безпеки. Значення Інтегрального показника економічної безпеки України у 2016 р. становило 0,025, що дає змогу дійти висновку про критичний стан її економічної безпеки.

Кожна країна має особливості, але в однорідних групах діють близькі за змістом закономірності розвитку. З метою ранжування та виокремлення однорідної сукупності країн за рівнем економічної безпеки було застосовано кластерний аналіз [11].

До першого кластера увійшли країни-лідери в забезпеченні економічної безпеки: Швеція, Фінляндія, Данія. Головним і практично єдиним представником першого кластера, який має найвищі значення інтегральних показників за всіма аналізованими складниками економічної безпеки, є Швеція.

Другий кластер (50% серед загальної кількості країн) становлять країни, що мають середні значення інтегральних показників у розрізі компонент безпеки національної економіки, які не перевищують 0,61. Це найбільша група, до якої увійшли економічно розвинуті країни, такі як Великобританія, Німеччина, Австрія, Франція, Португалія, а також наймолодші країни-члени ЄС – Чехія, Словенія, Угорщина, Польща.

Третій кластер (20% серед загальної кількості країн) утворюють країни, що мають низькі значення інтеграль-

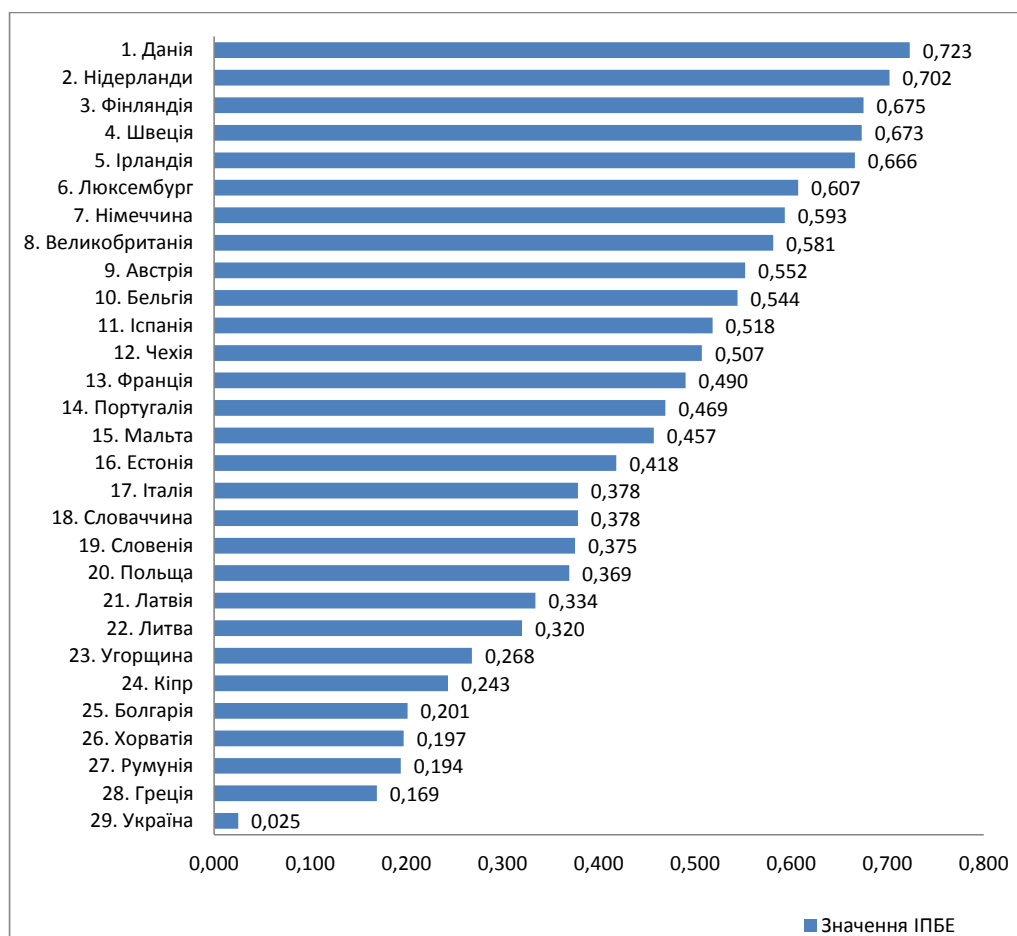


Рис. 1. Діаграма розподілу країн ЄС та України за Інтегральним показником економічної безпеки країни у 2016 р.

них показників, які характеризують рівень розвитку безпеки національної економіки. Саме до цього кластера протягом аналізованого періоду входила Україна. Варто зауважити, що кількість країн, котрі входять до третьої групи, збільшилася, що свідчить про зниження рівня економічної безпеки.

У межах кожного кластера було виділено головного представника – країну-репрезентанта, яка за значеннями комплексних показників за кожним складником оцінки рівня розвитку економічної безпеки найбільш наближена до середніх значень кластера. Головним представником першого кластера стала Фінляндія, другого – Португалія, а третього – Румунія.

На п'ятому етапі здійснюється моделювання сценаріїв забезпечення економіки країни, яке ґрунтується на останні когнітивного моделювання та сценарного підходу, що дає можливість визначити напрями реалізації стратегії економічної безпеки країни та здійснювати вибір важелів державного регулювання. У результаті проведеного дослідження була складена когнітивна модель впливу деструктивних чинників зовнішнього та внутрішнього середовища на економічну безпеку країни, що дозволило систематизувати знання про їх взаємозв'язки та взаємодії та визначити найбільш впливові з них.

У процесі дослідження було побудовано сценаріїв забезпечення економіки України: 1-й сценарій – базовий (всі змінні моделі залишаються стабільними); 2-й сценарій (досягнення Україною значень показників країни-репрезентанта 2-го кластера – Португалії); 3-й сценарій (досягнення Україною значень показників країни-репрезентанта 3-го кластера – Румунії). Для України кращим сценарієм є досягнення показників країни-репрезентанта 2-го кластера – Португалії. Для проведення імпульсу обрано найкоротший шлях (значення по модулю).

На шостому етапі формується стратегія економічної безпеки країни. Під час державного програмування – планування – розроблення заходів формується стратегія, яка у подальшому конкретизується та деталізується. Форму-

вання стратегії економічної безпеки країни здійснюється відповідно до програмно-цільового підходу.

На сьомому етапі проводиться розроблення заходів, засобів та механізмів реалізації стратегії економічної безпеки країни.

Стратегія економічної безпеки країни реалізується відповідно до розробленої дорожньої карти – формалізованого наочного представлення покрокового сценарію реалізації стратегії. Дорожня карта націлена на інформаційно-комунікаційну підтримку процесу контролю та ухвалення управлінських рішень з реалізації стратегії економічної безпеки країни.

На восьмому етапі проводиться моніторинг і контроль реалізації стратегії економічної безпеки країни. Моніторинг необхідно проводити щорічно (звіт про результати реалізації проектів, спрямованих на забезпечення економічної безпеки країни, визначених планом заходів, за відповідний період).

Висновки. У статті подано рекомендації щодо удосконалення організації процесу стратегічного управління економічною безпекою країни, який включає такі етапи: визначення стратегічних цілей; стратегічний аналіз; визначення переліку та пріоритетності загроз економічній безпеці країни; оцінювання рівня економічної безпеки країни; моделювання сценаріїв забезпечення економіки країни; формування стратегії та тактики забезпечення економічної безпеки країни; розроблення заходів, засобів та механізмів реалізації стратегії економічної безпеки країни; моніторинг і контроль. Обґрунтовано перелік загроз економічній безпеці країни та їх актуальність шляхом застосування таких методів, як експертні оцінки та метод аналізу ієрархій. Запропоновано методичний підхід оцінювання рівня економічної безпеки країни, який базується на ієрархічно побудованій системі показників (інтегрального, комплексних і часткових), що дає змогу визначити рівень та диспропорції розвитку і може слугувати основою для формування стратегії економічної безпеки країни.

Список використаних джерел:

1. Хашиєва Л.В. Сутність і поняття стратегічного управління. URL: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/tpdu/2009-4/doc/1/14.pdf> (дата звернення 17.05.2018).
2. Райзберг Б.А., Лобко А.Г. Програмно-целевое планирование и управление: учебник. М.: ИНФРА-М, 2002. 428 с.
3. Ансофф И. Стратегическое управление (пер. с англ.). М.: Экономика, 1989. 519 с.
4. Пономаренко В.С., Клебанова Т.С., Чернова Н.Л. Экономическая безопасность региона: анализ, оценка, прогнозирование: монография. Харьков: ИНЖЭК, 2004. 364 с.
5. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України від 26.05.2015 р. № 287/2015. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/287/2015> (дата звернення 17.05.2018).
6. Про Стратегію сталого розвитку «Україна 2020». Указ Президента України від 12.01.2015 р. № 5/2015. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5/2015> (дата звернення 17.05.2018).
7. Основні засади грошово-кредитної політики на 2018 рік та середньострокову перспективу. Рішення Ради Національного банку України від 12.09.2017 р. URL: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document;jsessionid=0E6333DCA028A6B1C2D7C0A0F98940A0?id=55564681> (дата звернення 17.05.2018).
8. Кизим М.О., Матюшенко І.Ю., Шостак І.В., Данова М.О. Форсайт-прогнозування пріоритетних напрямів розвитку нанотехнологій і наноматеріалів у країнах світу й Україні: монографія. Х.: ВД «ІНЖЕК», 2015. 272 с.
9. Саати Т., Кернес К. Аналитическое планирование. Организация систем. М.: Радио и связь, 1991. 224 с.
10. Гейман О.А. Нелинейность экономики и неравномерность развития регионов: монография. Х.: ФЛП Либуркина Л.М.; ИД «ІНЖЭК», 2009. 428 с.
11. Геєць В.М., Кизим М.О., Клебанова Т.С., Черняк О.І. Моделювання економічної безпеки: держава, регіон, підприємство: монографія. Харків: ВД «Інжек», 2006. 240 с.

СТРАТЕГИЧЕСКОЕ УПРАВЛЕНИЕ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТЬЮ СТРАНЫ

Аннотация. В статье представлены рекомендации по совершенствованию организации процесса стратегического управления экономической безопасностью страны, который включает следующие этапы: определение стратегических целей; стратегический анализ; определение перечня и приоритетности угроз экономической безопасности страны; оценку уровня экономической безопасности страны; моделирование сценариев обеспечения безопасности экономики страны; формирование стратегии и тактики обеспечения экономической безопасности страны; разработку мер, средств и механизмов реализации стратегии экономической безопасности страны; мониторинг и контроль. Сосредоточено внимание на технологии процесса обеспечения экономической безопасности страны, которая формируется и реализуется через процессы методами, средствами, мероприятиями и инструментами стратегического управления. Обоснован перечень угроз экономической безопасности Украины и их приоритетность. Предложен методический подход оценки уровня экономической безопасности страны. Разработанное методическое обеспечение оценивания уровня экономической безопасности страны, которое основывается на расчете интегрального показателя, позволило сформировать основу для проведения кластеризации Украины и стран ЕС.

Ключевые слова: Стратегическое управление, экономическая безопасность страны, стратегия, интегральная оценка, моделирование.

STRATEGIC MANAGEMENT OF ECONOMIC SECURITY OF THE COUNTRY

Summary. The article presents recommendations for improving the organization of the process of strategic management of economic security of the country, which includes the following stages: the definition of strategic goals; strategic analysis; determination of the list and priority of threats to economic security of the country; assessment of the level of economic security of the country; modeling scenarios to ensure the security of the country's economy; the formation of strategy and tactics to ensure economic security of the country; development of measures, tools and mechanisms for the implementation of the country's economic security strategy; monitoring and control. Attention is focused on the technology of the process of ensuring economic security of the country, which is formed and implemented through the processes of methods, means, activities and tools of strategic management. The list of threats to the economic security of Ukraine and their priority is justified. The methodical approach of an assessment of level of economic security of the country is offered. The developed methodological support for the assessment of the level of economic security of the country, which is based on the calculation of the integral indicator, allowed to form the basis for the clustering of Ukraine and the EU.

Key words: Strategic management, economic security of the country, strategy, integrated assessment, modeling.